

УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКА ДЕЛАТНОСТ ЂОРЂА ПАВЛОВИЧА КОВАЉЕВСКОГ У СРБИЈИ

Ђорђе Павлович Коваљевски припада кругу руских архитеката емиграната чије је дело мало проучено и у знатној мери још увек непознато.¹ Извесне недоумице су присутне чак и приликом навођења његовог имена и презимена. У различитим изворима, он се помиње као Ђорђе, Георгије, Јуриј – Коваљовски, Ковалевски, Коваљевски. На документима који се чувају у Историјском архиву Београда, потписивао се као Ђорђе Коваљевски. Известан је податак који се налази у пријави пребивалишта, да је Коваљевски рођен у Јелисаветграду (Кировград) 26. априла 1888. године, од оца Павла и мајке Зинаиде, рођене Данилове. Исти документ, који се чува у Историјском архиву Београда, сведочи да је био ожењен Софијом Дорожинском и да је имао сина Леонида и ћерку Марину. Технички факултет је завршио у Кијеву, у којем је био шеф одсека за генерални план града и професор за уређење вароши на Политехничком

институту. У Београд долази 1920. године, а његовим урбанистичким развојем руководи све до 1944. године. Био је запослен у Техничком одељењу општине београдске. Из списка и адреса руских архитеката у Југославији, који је сачинио архитект Јеремејев, види се да је Коваљевски у Београду становао у Гробљанској улици 12, међутим, у пријави пребивалишта се налази и списак осталих његових адреса: Београдска 21, Ивковићева 35, Немањина 40, Бирчанинова 25, Ранкеова 10, Хаџи Милентијева 57, Ламартинова 46, Војводе Пећанца 8, Његошева 20, Краља Александра 128, Будимска 4, Миличина 2, Велимира Тодоровића 1 и 4.

Прво, а како ће се касније показати и најзначајније стручно ангажовање Коваљевског у нашој средини везује се за Генерални урбанистички план Београда из 1923. године. Наиме, нови услови у којима се Београд нашао по завршетку Првог

¹ Вукотић М., Уређење и проширење Београда по плановима Ђорђа Коваљевског, у: *Руска емиграција у српској и другим словенским културама* (тезе реферата), Београд 1997, 51-52; Павловић-Лончарски В., Гордић Г., *Руски архитекти у Београду* (каталог), Београд 1998, 38. Нешто више о његовим објектима можемо наћи у написима из дневне штампе: Аноним, Освећење темеља Студентског дома, *Политика*, 29. IV 1926; Аноним, Нови студентски дом, *Политика*, 9. V 1926; Аноним, Крајем овог месеца студенти ће ући у свој дом, *Правда*, 3. III 1928; Аноним, Свечано

освећење студентског дома, *Правда*, 8. IV 1928; Аноним, Студентски дом у Београду је завршен, *Време*, 4. I 1928; Аноним, Данас се освећује студентски дом, *Време*, 7. IV 1928; Аноним, Студентски дом отвориће се 5. октобра, *Време*, 31. VIII 1928; Аноним, Пројекат Општинског дома у Крагујевцу, *Време*, 28. XI 1929; Аноним, План новог стадиона и уређења терена око стадиона, *Време*, 31. V 1931; Аноним, Пројекат Коваљевског за уређење Теразија, *Време*, 11. XI 1934; Будући Београд, *Политика*, 8. VI 1936.

светског рата налагали су и његов развој у административно, културно, трговачко и индустријско средиште једне веће државе. Он је, такође, требало да постане значајна железничка раскрсница и речно пристаниште. Задовољење ових потреба није било могуће без генералног урбанистичког плана о уређењу и проширењу Београда, за чију израду је расписан међународни конкурс 1921. године, само годину дана пошто је такав конкурс расписан у Паризу. Тако је Београд био међу првим европским градовима који је у циљу решавања свог просторног проблема остварио међународну сарадњу. Нажалост, конкурс, и поред учешћа тада најистакнутијих урбаниста Европе, није дао очекиване резултате. Из тих разлога је образована комисија, у којој су били угледни стручњаци, која је, користећи се неким резултатима конкурса, руководила израдом коначног Генералног плана. Међу члановима комисије, чији рад је био организован у три секције, налазимо и име Ђорђа Ковалевог, шефа бироа, који је радио у урбанистичкој секцији, односно секцији за израду регулације вароши. Преостале две секције су се бавиле проблемима пристаништа и кејова и железничким саобраћајем.² На основу завршеног Генералног плана, комисија је у осам поглавља поднела Извештај, који представља одређене теоријске поставке и принципе решења концепције Генералног плана. С обзиром да је највећи део конкурсног материјала изгорео у бомбардовању Београда 6. априла 1941. године, овај Извештај има посебан значај као извор о појединим функционалним и просторно-композиционим проблемима Београда са којима се комисија приликом

свог рада суочавала. Чланови комисије нарочито истичу потребу стварања трговачког и административног центра, стамбених четврти и индустријске зоне. Посебна пажња је посвећена питањима саобраћаја и зеленила. Било је предвиђено да се пројектује железнички чвор и да се уреде обале Саве и Дунава, као и пристаниште на Дунаву. У овом плану је први пут изражена и замисао о децентрализацији Београда урбанизацијом далеких предграђа, која су предвиђена у саставу будућег великог града. У циљу „правилног и брзог напретка Београда“, предложена су решења саобраћајне мреже, зеленила, спортских објеката, тргова, а посебан значај је дат Савској падини, Теразијској и Калемегданској тераси. Постојећа мрежа улица је, углавном, задржана, с тим што је предвиђено да се поједине уске улице прошире и да се кроз веће блокове просеку нове.

Иако је Министарство грађевина 1924. године одобрило овај план, уместо његовог систематског спровођења у живот, Београд се и даље, у великој мери, градио неплански. Међу многобројним разлозима за неспровођење плана биле су његове честе измене, уз истовремени недостатак сарадње између установа надлежних за његово спровођење. Мањкавости плана су се састојале у томе што је њиме била обухваћена само ужа територија града, што није постојала ни законска основа која би омогућила његово спровођење, а ни неопходни етапни и приоритетни планови изградње. То су само неки од разлога због којих није спроведен, иако је требало да постане значајна прекретница у урбанистичком развоју и целокупном животу града.

² Максимовић Б., Вредности генералног плана од 1923. године и његово поништење, *Годишњак града*

Београда XXVII, Београд 1980, 242, 266.

После доношења Грађевинског закона 1932. године, предвиђено је да градови који већ имају свој генерални план морају да га ускладе са новим прописима. Тако је 1937. године, почео да се израђује нови генерални план Београда, а његови пројектанти су били Ђорђе Ковалеvски и Даница Томић. Овим планом је обухваћена територија постојећег града, у намери да се све чешћа нарушавања композиције градског центра доведу у ред, као и да се хетерогено изграђена насеља обједине са центром у јединствену композициону целину.³ План је одобрен 1939. године, али је избијање рата спречило његову реализацију. Као што је Генерални план Београда из 1923. године могао да буде прекретница у урбанистичком развоју Београда, да је спроведен у дело, тако је и ова идејна скица могла да буде више него пуко средство за расветљавање одређених урбанистичких проблема града.

Ковалеvски је пројектант и једног од најранијих плански формираних насеља са јединственим урбанистичком концептом – чиновничког насеља на Вождовцу из 1929. године. Као пројектант „плана задруге државних и самоуправних службеника за подизање станова“, Ковалеvски је био и пројектант парцелараног плана, који је предвидео формирање десет стамбених блокова и два мања блока јавног садржаја.⁴ Цело насеље је имало двеста деведесет и девет парцела, на којима су, по одређеном типу који је предвидела Задруга на основу пројеката Валерија Сташевског, у наредним

годинама подизане породичне приземне или спратне куће.⁵

Познато је да је Ковалеvски 1930. године, заједно са инжењером А. Крстићем који је био задужен за вртларске радове, израдио идејне скице за уређење Теразијске терасе. Планом су биле предвиђене три степенасто постављене терасе, које би биле украшене колонадама, канделабрима, каменим вазама, фонтаном и травњацима. Пошто је пројекат био усвојен, започела је његова реализација. Међутим, исте године је Општински суд расписао међународни конкурс за израду идејних скица за Терасу, јер је решење које је дао Ковалеvски било привремено.⁶ Осим што је израдио идејне скице, о Теразијској тераси је у неколико наврата и писао. У „Београдским општинским новинама“ говори о условима који би требало да буду испуњени приликом њене изградње, истичући леп поглед са тог места на Саву и Срем.⁷ Нешто опширније о уређењу Теразијске терасе, Ковалеvски излаже у тексту истоименог наслова, објављеном у часопису „Урбанизам Београда“,⁸ који је и настао поводом расписа конкурса за скицу уређења Теразијске терасе; истиче да идеја није нова и, као у претходном тексту, наглашава лепоту погледа ка Сави. Даље наводи да је основна мисао у приступу задатку остала иста као и у Генералном плану из 1923. године: да се обезбеди што шири слободан поглед на Савску падину, с једне, и на Теразије, с друге стране; да се горња тераса обради као трг и да цело њено устројство буде рентабилно.

³ Сомборски М., Развој Београда између два рата, *Урбанизам и архитектура*, Загреб 1951, 47.

⁴ Један блок је био предвиђен за јавну пијациу и зграду Задруге, а други за парк и дечје игралиште.

⁵ Павловић-Лончарски В., Гордић Г., *op. cit.*, 38.

⁶ Тошева С., *Дела руских архитеката у београдској архитектури између два рата* (дипломски рад одбрањен на Одељењу за историју уметности

Филозофског факултета у Београду 1990. године), 29.

⁷ Ковалеvски Ђ., О уређењу Теразијске терасе, *Београдске општинске новине*, Београд 1930, 257-259.

⁸ Ковалеvски Ђ., О уређењу Теразијске терасе, *Урбанизам Београда* 66-67, Београд 1982, 109-111.

Ковалеvски упозорава да величина грађевинског програма захтева године систематског рада и велика материјална средства. Указује и на потребу да се, пре но што се приступи изградњи, маскира отворена и ружна унутрашњост блока, као и да се уреди празан простор који се налази у изграђеном центру вароши. Сматрао је да би проблем маскирања био најбоље разрешен јавним парком са архитектонском обрадом улаза и скромним архитектонским украсима у самом парку. На тај начин, поглед на Савску долину, што је и био основни разлог самог устројства терасе, не би био затворен. У продужетку, даје детаљан опис изгледа терасе, укључујући при том и предлоге за зеленило и паркирање. На крају свог написа, истиче значај Теразијске терасе у образовању „опште силуете вароши“, чији би она требало да буде украс. Својим приступом, Ковалеvски је значајно допринео сагледавању проблема који је био једна од главних тема размишљања најзначајнијих архитеката и урбаниста Београда. Тај проблем је актуелан и данас.

Када је реч о урбанистичкој делатности Ђорђа Ковалеvског, требало би поменути и његов регулациони план за Соколски дом и околину, који је објављен у „Времену“ из 1931. године.

Сачувана је документација која сведочи о раду Ковалеvског на генералном и нивелационом плану града Земуна и села Бежаније, са детаљним плановима пројектовања улица, са уздужним и попречним пресеком.⁹ Планови су израђени 1931. године, а 1932. су уследиле измене тог плана. У Историјском архиву Београда су сачувана документа из 1942. године, која сведоче о позиву Ђорђу Ковалеvском да учествује

у ревизији Генералног плана Земуна и о његовом пристанку. У документима се наводи шта је Ковалеvски израдио до 1943. године: „тржница са три дела са новим тргом, централна тржница под једним кровом са фасадом према Кеју војсковође Кватерника, тржница са фасадом на Поглавника Дра Анте Павелића, новим тргом спојеним широким пролазом на Кеј Војсковође Кватерника, нова магистрала – попречна од болнице у перивоју до Адолфа Хитлера улице, са продужењем у виду пасажа до нове виећнице са зградом казалишта у основи Качићеве улице на мјесту садање Котарске области, варијанта пројекта број 4 са продужењем попречне магистрале, кроз обћинско двориште и зграду до Кеја Војсковође Кватерника, у вези са варијантом бр. 3 (Нови трг), варијанта казалишта до поште у целом блоку између Мажуранићеве и Поштанске улице, алтернатива за Казалиште у перивоју са тргом испред Фрањевачког самостана, Алтернатива за пројекат 8, казалиште у осовини улице Адолфа Хитлера на улазу у трг Аугуста Шеное поред брега.“

Године 1933. Ковалеvски је сачинио идејни пројекат за уређење и коришћење простора испод Моста краља Александра I, предлажући да се у његовим отворима уреде магацини, а у близини насипа изгради пијаца. Такође је направио и скице са изгледом трга, предвиђеног између Новог двора и зграде Парламента у Булевару краља Александра, предлажући да се на њему подигне споменик краљу Александру, као и обелиск који би представљао споменик уједињењу. Ковалеvски је 1928. године пројектовао и шеталиште са великим степеништем на Калемегдану. У Одељењу архитектуре Музеја науке и технике чувају

⁹ Ова документација се чува у Архиву града Београда.

Сл. 1. Дом краља Александра за студенте Београдског универзитета у улици Краља Александра
Fig.1 King Alexander's Dormitory for the students of Belgrade University, King Alexander Boulevard

се његови пројекти за регулацију Старог гробља и парк Тирила и Методија, из 1921. године, као и пројекти Светосавског трга и стадиона у Прокопу, из 1930. године.

У Историјском архиву Београда се налазе документа која дају податке о раду Ђорђа Коваљевског у 1939. години. Један документ представља молбу за сагласност Градског поглаварства града Београда да Ђорђе Коваљевски, архитект тога Поглаварства, буде члан радног одбора за израду дефинитивне идејне скице за регулацију Врњачке бање, који би повремено одлазио у Врњачку бању ради надзора и ревизије рада. Други документ садржи одлуку о службеном путу Ђорђа Коваљевског у Будимпешту, заједно са инж. Хугом Ружићем, „у циљу упознавања и проучавања тамошњих постојећих дунавских пристаништа и оних који су у изграђивању или у пројектовању, као и да се упознају са тамошњим јавним

купатилима и о резултату својих студија поднесу исцрпан извештај“. Нема ближих података о догађајима из радне биографије Коваљевског који се помињу у ова два документа.

Опус Коваљевског, остварен у нашој земљи, у највећој мери је обележила његова урбанистичка делатност, али је он за собом оставио и неколико значајних архитектонских остварења, којима су посвећени наредни редови.

Први у хронолошком низу јесте његов пројекат из 1926. године – Дом краља Александра, намењен студентима Београдског универзитета, у Булевару краља Александра. На реализацији овог пројекта је сарађивао архитект Виктор Лукомски. Ситуациони план, изглед и основа пројекта чувају се у Историјском архиву Београда. Поред Коваљевског, потписан је и Бож. М. (Ж) Миладиновић. Монументална

Сл. 2. Дом краља Александра за студенте Београдског универзитета у улици Краља Александра
Fig. 2 King Alexander's Dormitory for the students of Belgrade University, King Alexander Boulevard

четвороспратница, трапезасте основе, подељена је по хоризонтални подеоним венцима на три различито декорисане фасадне површине. Зона испод првог подеоног венца, која обухвата приземље и први спрат, изведена је имитацијом правилно обрађених тесаника. У истој зони, на прочељу, улазна партија је наглашена неком врстом затвореног трема. Средишња зона, по хоризонтални, која обухвата други и трећи спрат, рашчлањена је јонским пиластрима. Акцент у декорацији, иначе једноставно обрађене зоне последњег спрата, чине полукружни отвори украшени архиволтом. Овај елемент представља препознатљиву компоненту у рукопису

руских неимара. Низ полукружних отвора налазимо и у зони приземља, док су остале површине равномерно перфориране квадратним прозорима. Углови фасада су решени у облику полукружних кула, које се завршавају слепим калотама. Динамика и живост у обради фасаде постигнути су комбинацијом заобљених и кубичних волумена, различитим облицима прозорских отвора, као и различито обрађеним фасадним зонама.

Након Студентског дома, Коваљевски је израдио пројекте неколико зграда у Крагујевцу – Пијачну халу, 1928. године, Општински дом, 1929. године, и Дом пожарне дружине, 1934. године.

Зграда Општинског дома је, као и зграда Несторовићевог Округног начелства из 1903. године, требало да да значајан допринос остварењу програма за унапређење Крагујевца, који је, осим комуналних радова, обухватао и подизање низа јавних грађевина. Зграда Општинског дома је имала дугу предисторију. Наиме, од израде првог пројекта (1911) до њеног коначног завршетка прошло је пола века. За то време је урађено пет пројеката, на два локацијама. На решењима из 1911. године, инжењера Нинковића и Бранка Таназевића, видна је тежња ка примени историјског искуства, само на различите начине. Док се Нинковић, чији пројекат у композицији фасаде и ентеријера садржи елементе које смо већ видели на Несторовићевом Округном начелству, ослања на искуства неоренесансне архитектуре, Таназевић примењује елементе изведене из српске средњовековне архитектуре.¹⁰ У периоду између два светска рата, поново оживљава идеја о изградњи Општинског дома. Израда пројекта је овога пута поверена Ђорђу Ковалевском. Различито од претходних аутора, Ковалевски је дао знатно обогаћено архитектонско виђење зграде. На његовом пројекту су препознатљиве све одлике архитектуре академизма. Међутим, ни овај пројекат није реализован. Наступила је светска економска криза, изградња је опет одложена и зграда је подигнута тек после Другог светског рата, на сасвим другој локацији.¹¹ Репрезентативан, монументалан објекат, безорнаменталне фасаде, носи одлике

¹⁰ О Општинском дому у Крагујевцу видети: Трифуновић В., Општински дом у Крагујевцу – пола века пројектовања, *Архитектура-урбанизам* 93, Београд 1984, 11-12.; О Пијачној хали и Дому пожарне дружине у Крагујевцу видети: Трифуновић В., *Архитектура у Крагујевцу*, Крагујевац 1995, 70, 74.

архитектуре социјалистичког реализма. Међутим, он је још једном преобликован, 1961. године, када су му придодати елементи „интернационалног стила“.

Првобитна Пијачна хала у Крагујевцу, како се види на цртежу из 1867. године, налазила се на десној обали Лепенице, уз Камену ћуприју. Нова пијаца, коју је пројектовао Ковалевски, пресељена је на Милошев венац. Иако је основни пројектни и конструктивни склоп у духу модерне архитектуре, на згради се налазе и елементи академизма и сецесије.

Подизање зграде Дома пожарне дружине, коју је Ковалевски пројектовао заједно са архитектом Михаилом Радовановићем, означило је прекретницу у развоју архитектуре Крагујевца. Функционална, безорнаментална архитектура овог здања означила је коначну победу Модерне над еклектичним стиловима.

Године 1930, Ковалевски је пројектовао зграду обданишта на углу Кнез Михаиловог венца и Душанове улице у Београду, која је и данас задржала исту намену. Изглед и основа овог пројекта се чувају у Историјском архиву Београда. У „Београдским општинским новинама“, од 15. септембра 1930. године, објављен је текст о освећењу темеља овог обданишта. Чисте фасадне површине угаоне једноспратнице оживљене су декорацијом у којој се препознају елементи сецесије.

Из исте године је и скица за ограду куће Ј. Јовановића, у Булевару кнеза Александра Карађорђевића на Дедињу, која се, такође, чува у Историјском архиву Београда. На

¹¹ Промењена је локација административног центра Крагујевца. Напуштена је главна улица, некадашња чаршија, а развој центра града радикално преусмерен ка новом тргу, на којем је подигнута и зграда општине. О томе видети: Трифуновић В., *op. cit.*, 12.

Сл. 3. Пијачна хала у Крагујевцу
Fig. 3 Covered market, Kragujevac

њој је Коваљевски потписан као референт за Генерални план.

Године 1935. је подигнута вила апотекара Величковића у Нишкој бањи.¹² Иако оверени пројекат носи потпис овлашћеног грађевинског инжењера Цветка Аранђеловића, са високим степеном сигурности се може претпоставити да га је израдио Ђорђе Коваљевски. Наиме, цртеж фасаде носи потпис Коваљевског, али с обзиром да је њему, као државном чиновнику, било забрањено да обавља приватну праксу, пројекат је морао бити оверен од стране овлашћеног инжењера. Подигнута на са-

мом врху улице којом се улази у Нишку бању, Величковићева вила доминира својим окружењем. Изузетно раскошна, у духу романтичарске архитектуре, подсећа на раније подигнуту вилу, рађену за инжењера чешке банке Шкарку, коју је пројектовао Драгиша Брашован.¹³ Наиме, богата орнаментација фасаде обеју вила изведена је из декорације историјских стилова медитеранског културног круга. Очигледан је утицај позноготичке Венеције, као и детаља из арапске и барокно-католичке архитектуре. Богатство и маштовитост декоративних елемената на фасади Величковићеве виле

¹² Митровић Г., Прилог истраживању градитељског наслеђа бања југоисточне Србије, *Лесковачки зборник XXXVII*, Лесковац 1997, 88-91.

¹³ Кадијевић А., Живот и дело архитекте Драгише Брашована, *Годишњак града Београда XXXVII*, Београд 1990, 153.

Сл. 4. Зграда дечијег обданишта на углу Кнез Михаиловог венца и Душанове улице у Београду
Fig. 4 Kindergarten on the corner of Knez Mihailov Venac and Dušanova Street, Belgrade

увешава се од приземља ка вишим зонама. Приземље, обрађено у дијамант-квадерима, перфорирано је по средини лођом са стубовима. Балкони са полукружним луковима на стубовима, рељефна декорација и розете чине главне декоративне елементе првог спрата. Други спрат је решен у облику куле коју окружују простране терасе. Богата рељефна декорација украшава елементе готичких облика. Наглашена хоризонтала приземља и првог спрата, на другом спрату је замењена вертикалом, коју чини кула са кубусом и сегментастом куполом. Монументално решен главни улаз даје печат бочној фасади. Различито решење све четири фасаде доприноси динамичности објекта. Дворишна фасада је добила трем са балустрадам који носи балкон, док је четврта

фасада подређена функцији коју је одредило степениште са светларником. Функционално решен унутрашњи простор у потпуности испуњава потребе породичног и пословног живота наручиоца.

Документ из 1940. године, који се чува у Историјском архиву Београда, казује да је Коваљевски био члан комисије за подизање Главне царинарнице у Београду. Комисија је имала задатак да питање градње београдске царинарнице „свестрано проучи и поднесе конкретан предлог за његово рационално решење“. Даљи ток овог подухвата није познат.

Према нацртима Коваљевског, 1940. године је подигнута православна црква у Бачкој Тополи.¹⁴ Црква има облик тробродне базилике, са отвореним спољним тремовима.

¹⁴ Аноним, Завршена црква у Бачкој Тополи, *Правда*, 28. VII 1940; *Српска православна црква 1920-1970*, Београд 1971, 116; Харкај И., *Градитељство Бачке*

Тополе, Темерин 1992, 52-54; Арсењев А., *op. cit.*, 265.

Сл. 5. Вила апотекара Велиčkовића у Нишкој бањи
Fig 5 Villa of the pharmacist Veličković, Niška Banja

Троја улазна врата, на западној страни, воде у унутрашњост цркве, а једна у звоник. Главни брод је покривен сводовима који надвисују бочне бродове; хор на стубовима је смештен на западној страни главног брода. Цркви припада још један торањ, четвороугаоне основе, покривен куполом, као и улазни део у виду трема, припрата дограђена западној фасади цркве. У морфолошком смислу, црква носи обележја закаснелог романтичарског историзма, са јаким реминисценцијама на ранохришћанско и романско средњовековно градитељство.

Осим израде пројеката за објекте јавне намене, Ковалеvки је део своје делатности посветио и стамбеној архитектури. У Историјском архиву Београда налази се документација зграде у Сарајевској улици 52 (68), коју је пројектовао за Јефту Глигорјевића

1922. године. Низ стамбених зграда, Ковалеvски је пројектовао у заједници са архитема Ђорђем и Владимиром Билинским. Две од њих су из 1921. године – „Симићев виноград више Господарске механе код Цареве Ђуприје“, пројектован за Бору Пајевића, и зграда на углу Граничарске и Дубљанске, пројектована за Милеву Анђелковић. Из следеће године су зграде у Косовској 16, за адвоката Милана Атанасијевића, у Краља Александра 84, за Стевана Ђукића, у Мекензијевој 5, за Драгомира Борисављевића, у Битољској 79а, за грађевинара Богдана Дамњановића (дозифивање спрата), у Станоја Главаша 5, за Јована Хранисављевића, бравара. Зграда Јована Хранисављевића је декоративна двоспратница, украшена флоралним и геометријским орнаментима. Рустична

обрада, пиластри, балкони и портал, са лођом изнад њега, јесу још неки од елемената у композицији фасаде. Године 1923, Коваљевски, Ђорђе и Владимир Билински пројектовали су за В. Јовановића стамбену зграду на Дедињу, „до Краљевог двора, у винограду више Топчидера“.

Ђорђе Коваљевски, заједно са Ан드로совим и Красновим, припада оној угледној, старијој генерацији руских градитеља, који нису осећали потребу за честом јавном верификацијом свога стваралаштва. Стога се њихови пројекти не налазе на изложбама, на којима су, углавном, преовлађивали радови младих и неафирмисаних градитеља. Овај круг руских уметника, везан за официјелну струју академске архитектуре, утврђен у одељењима Министарства грађевина и Београдске општине, радио је мирно на разради многобројних пројеката од великог друштвеног значаја. Дакле, они који су се изложбама и естетичким расправама најмање експонирали, у практичном погледу су остварили највише. Отуда је њихов утицај на српске архитекте био значајан. Одбацивши а приори естетику модерног функционализма, престари за нове поуке и неспремни да чине идејне компромисе, водећи руски неимари су остали доследни својим романтичарским и еклектичким стилским опредељењима. У том погледу, Коваљевски је унеколико био изузетак, јер поједини његови радови носе одлике савремених стремљења у архитектури.

У документацији Историјског архива Београда сачуване су оцене које је Коваљевски током службе добијао од својих претпостављених. Његова спрема и способност су оцењене као „првокласна“ и „надпросечна“, а он као „изванредно марљив,

савестан и поуздан, у служби незаменљив“. Ове изузетно ласкаве оцене потврђују колико је Ђорђе Коваљевски био цењен у нашој средини.

У истим архивским документима се налази и податак да је Коваљевски написао три књиге „по својој струци“ на руском језику – *Велика варош и вароши у врту*, *Регулација вароши* и *Варошка калдрма*, као и више текстова у часописима.

Овим би се могла закључити прича о недовољно познатом животу и раду Ђорђа Коваљевског. Међу великим именима руских неимара који су стварали у нашој средини, он је, уз Баумгартена, за нас остао највећа тајна. О његовом животу се не зна готово ништа, док се његов стручни рад открива само у фрагментима. Упркос томе, значај његовог урбанистичког деловања и вредност објеката, нама познатих, које је за собом оставио, сврставају га у ред најистакнутијих руских архитеката који су деловали у нашој средини. О томе, поред осталог, сведочи озбиљност задатака који су му поверавани, подједнако као и високи положаји и функције на које је постављан. Иако нам је познато само неколико његових изведених објеката, њихова разноврсност, како типска тако и стилска, говори о његовој свестраности. С једнаким успехом је пројектовао стамбене и монументалне јавне објекте различитих намена. На његовим остварењима су равномерно заступљени елементи академске, романтичарске и модерне архитектуре.

Оно по чему ће Ђорђе Коваљевски остати упамћен у нашој средини, нажалост само у уско стручним круговима, биће, пре свега, његов огроман допринос урбанистичком решењу Београда, о чему сведоче и речи Бранка Максимовића: „Не умањујући значај

колективне сарадње чланова комисије и штаба стручњака у Бироу за израду Генералног плана, остаје чињеница да је пројектант Генералног плана Београда Ковалеvски“. Овај Генерални план, заједно са извештајем Комисије, заузима истакнуто место у историји српског урбанизма новијег периода. Битно је истаћи његов друштвени, привредни и културни значај, као и покушај увођења главних животних вредности у урбанистички план, по чему бисмо у њему могли видети наставак хуманистичке идеологије Емилијана Јосимовића, његове бриге „за удовољство и душевно расположење житељства“. Спровођење Генералног плана у живот је требало да постане значајна прекретница у урбанистичком развоју и целокупном животу града. План је садржавао значајне потенцијалне друштвене и културне вредности – настојао је да задовољи бројне захтеве државних и комуналних установа за подизање нових зграда и тежње грађана ка богатијем друштвеном и културном животу, ка бољој и лепшој животној средини. Међу значајне вредности Генералног плана спада широка мрежа јавних, друштвених грађевина и објеката културе, чија би

изградња задовољила развијање садржајнијег и савременијег друштвеног и културног живота, остварујући и складно просторно уобличење нових градских центара, тргова, паркова, обалних шеталишта и, постепено, новог лика Београда у целини.

Оно по чему ће Генерални план Београда (у размери 1:25.000) Ђорђа Ковалеvског из 1923. године остати посебно упамћен, биће податак да је, први пут у историји Београда, графички представљена замисао о проширењу града на леву обалу Саве, на Велико ратно острво и на Аду Циганлију. План је предвидео везу између делова града на левој и десној обали преко четири моста, од којих је касније изведен мост у подножју Бранкове улице.¹⁵ Међутим, та идеја је потпуно изостављена у коначном Генералном плану Београда, начињеном у размери 1:4.000. Пројектом је обухваћена површина од 3.000 хектара, а граничне површине Београда и његове околине, као и лева обала Саве, нису узете у разматрање.

Тек нови подаци и неопходна даља истраживања пружиће сигурнију основу за вредновање доприноса Ђорђа Ковалеvског развоју урбанизма и архитектуре у нашој средини. Надајмо се – у скорој будућности.

¹⁵ Максимовић Б., Град одмора, спорта и разоноде на левој обали Саве, *Годишњак града Београда XXIV*, Београд 1977, 311-317.

GRIGORY PAVLOVICH KOVALYEVSKY'S ACTIVITY AS AN URBAN PLANNER
AND ARCHITECT IN SERBIA

Marina Djurdjević

Grigory Pavlovich Kovalyevsky belongs to a group of Russian architects emigrants whose work has been little studied and is thus for the most part unknown. Of all Russian architects active in Serbia, Kovalyevsky, along with Baumgarten, remains an almost complete enigma. What we know of his life is next to nothing, while the knowledge of his work is patchy. Nevertheless, the importance of his work on town planning and of those of his buildings that we know of makes him one of the most prominent Russian architects active in Serbia. This is also evidenced by the complexity of tasks he was entrusted with and by his high posts and functions. Although few, his known buildings, diverse both in type and style, speak about his versatility. He was successful in designing both residential and monumental public buildings, which equally employ elements of academic, romantic and modern architecture.

What he will be remembered for, regrettably only in professional circles, is his enormous contribution to the urban planning of Belgrade, as confirmed by the words of Branko Maksimović: "Without diminishing the importance of a concerted effort of the committee members and professionals with the General Ordinance Plan Office, the fact remains that the General Plan for Belgrade was authored by Kovalyevsky." This plan, along with the Committee's report, occupies an important place in the recent history of Serbian urban planning. Its social, economic and cultural importance should be emphasized as well as its attempt to introduce some vital life values into the city's plan, which may be seen therefore as a continuation

of Emilijan Josimović's humanist philosophy, of his concern for "the contentment and good humour of the citizenry". Its putting into effect was meant to mark a turning-point in the city's urban development and life in general. Its social and cultural potentials were significant given that it was intended to satisfy many urgent governmental and communal needs as well as the need of the city's population for a richer social and cultural life, and for an improved and enjoyable environment. The most important features of this plan included a network of public, administrative and cultural, buildings, a harmonious shaping of new urban hubs, squares, riverfront promenades and, gradually, of Belgrade's new image in general.

What is remarkable about Kovalyevsky's Belgrade General Plan of 1923, drawn to a 1:25000 scale, is the fact that for the first time in the city's history the idea of its expansion onto the left bank of the Sava, Veliko ratno ostrvo and Ada Ciganlija was graphically presented. Its section for the city's new areas on the left bank envisaged four bridges, of which only the so-called Branko Bridge was to be built at a later date. In the final version, at a scale of 1:4000, that idea was entirely abandoned however: the project covered an area of 3000 ha, without taking into account Belgrade's fringes and the left bank of the Sava.

Only further research, hopefully starting in the near future, may provide a more reliable basis for the assessment of Kovalyevsky's overall contribution to the development of urban planning and architecture in Serbia.

